

Пальчевська О. С.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Шостак В. Р.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ОПОЗИЦІЯ ЖИТТЯ/СМЕРТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКІВ ВІЙНИ»)

Розвідку присвячено репрезентації бінарної опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ в історіях людей, що стали свідками війни Росії проти України. У роботі висвітлено сучасні тенденції дослідження концептуальної опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, з'ясовано специфіку їх трансформації та сприйняття в індивідуальній та колективній свідомості. Об'єктом дослідження є тексти вербалізатори репрезентовані концептуальною опозицією ЖИТТЯ/СМЕРТЬ. У статті було подано теоретичний матеріал про визначення поняття концепту, бінарної опозиції, мовної та концептуальної картин світу. Для детальнішого розбору наповнення та розширення концептів, їх було поділено на наступні семантичні сфери: ЖИТТЯ/ЧАС, де було проаналізовану найбільшу кількість – порівнянь, гіпербол, а також протиставлення («yesterday – today», «майбутнє – минуле»); СМЕРТЬ/ВТРАТА важливу роль у репрезентації якої відіграють квазісиноніми та евфемізація, як підкреслення табування певної теми; ЖИТТЯ/НЕВІДОМІСТЬ, СМЕРТЬ/НЕВІДОМІСТЬ, ЖИТТЯ/ГРА/ВИЖИВАННЯ, що переважно виражене використанням негативних епітетів та порівнянь; семантична сфера СМЕРТЬ/СТАТИСТИКА передається через гіперболи та метонімію. Наповнення концепту ЖИТТЯ зазвичай співвідноситься з поняттями вічності, плином часу, дією, щастям, рухом, світлом, теплом тощо, на протилежну концепту СМЕРТІ, що співвідноситься з поняттями темряви, холоду, смороду, хаосу, болю тощо. Наведений аналіз свідчить про набуття опозицією ЖИТТЯ/СМЕРТЬ нових значень та розширення конотацій, адже наповнення концептів трансформувалося та отримало новий ряд понять (таких як виживання, гра, статистика, даність, невідомість тощо). В результаті роботи виявлено використання стилістичних засобів, таких як: метафора, антитеза, порівняння, стилістичні атракції (квазісиноніми/суміжні значення), метонімія, перебільшення (гіперболи), лексичні повтори, що свідчить про розширення та трансформацію бінарної опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ та набуття ними нових конотацій.

Ключові слова: концепт, бінарна опозиція, порівняння, метафора, квазісиноніми.

Постановка проблеми. Концепт – термін, що належить до терміносистем багатьох гуманітарних наук: філософія, лінгвістика, літературознавство, культурологія тощо. У науковій літературі є безліч дефініцій цього поняття, адже воно є одним з ключових для дослідження мовної картини світу [4].

Вербалізація концептів часто передається в мові через порівняння або ж протиставлення. «Бінарна опозиція – універсальний принцип пізнання, організації знакових систем і властивість людського мислення, що полягає у сприйнятті та описі світу через парні, семантично протилежні категорії» [1]. Прикладами такої опозиції є протиставні поняття «життя/смерть», «добро/зло», «світло/темрява», «день/ніч», «краса/потворність» тощо.

Багато дослідників сходяться на думці, що протиставлення та порівняння протилежних понять

та сенсів закладено в людську природу та «відноситься до базових характеристик людського мислення» [1]. Іншими словами, людина отримує інформацію з навколишнього середовища, аналізує її і пізніше порівнює її з протилежним «кінцем» поняття. У такий спосіб у свідомості людини утворюються еквівалентні, але протилежно-рівні концепти, що протиставляються одне одному. Так, для прикладу, концепт «світло» існує лише в тому випадку, коли поруч з ним є опозиційний концепт «темрява» і навпаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні опозиції стали об'єктом досліджень багатьох вчених. Так, наприклад, О. Приходченко аналізує текстову площину цієї опозиції [3]. Метафори життя та смерті стали об'єктом досліджень І. Кожушко [2], С. Мартінек розглядає згадану опозицію з точки зору психолінгвістики [3].

Метою цієї наукової роботи є дослідження засобів текстової вербалізації опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ в розповідях людей, що стали свідками війни. Автори ставлять наступні завдання – дослідити стилістичні особливості вербалізації бінарної опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ на матеріалі щоденників війни. Матеріалом дослідження стали реальні історії життя людей описані в так-званих «Щоденниках війни» взяті з інтернет-ресурсу «Війна. Історії з України» (1).

Виклад основного матеріалу. Публіцистичний електронний словник української мови подає наступні лексико-семантичні варіанти лексеми *життя*: «Існування всього живого; протилежне смерть»; «Стан живого організму в стадії розвитку, зросту»; «Період існування кого-небудь; вік»; «Спосіб існування кого-небудь» [6].

Семантика ЖИТТЯ переважно співвідноситься з поняттями вічності, плином часу, дією, щастям, рухом, світлом, теплом тощо. Можемо спостерігати це в таких виразах і конструкціях: «Кожна хвилинка здавалася вічністю» (1), «Найцінніше – це життя» (1).

У публіцистичному електронному словнику української мови виокремлено наступні лексико-семантичні варіанти номінації *смерть*: «Припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині»; «Припинення існування людини, тварини; протилежне життя; кончина, скін» [6].

Смерть асоціюється у першу чергу з поняттями «болю, страждання, пролитої крові, руїни, сморіду, хаосу» [5]. Також акцентується увага на відсутності сенсу. Можемо спостерігати це в таких виразах і конструкціях: «...senseless deaths» (1), «there is no resurrection of the dead» (1).

Останнім часом, у період збройної агресії Росії проти України поняття ЖИТТЯ/СМЕРТІ набули нових смислів та концептуалізації у свідомості людей. Розповідаючи свої історії, люди акцентують свою увагу на співставленні ЖИТТЯ з такими поняттями, як *цінність, везіння, щастя, чудо* тощо: «...і ми, на щастя, залишилися живі...» (1), «It was just unbelievable that we stayed alive» (1), «... were lucky enough to survive...» (1), «I must cherish every minute» (1), «When you hear that someone has survived there [in Bucha], it is a miracle.» (1).

В українській мові уявлення того, що ЖИТТЯ реалізуються у контексті опозиції ПЕРВИННЕ/ВТОРИННЕ: «Я надіюся, що кожен з нас оцінив життя, оцінив, які речі головні, а які другорядні. Оцінив, що людина – це головне.» (1), «Війна змі-

нила наші пріоритети. Виявилось, що просто жити – вже добре. Тепер це найдорожча валюта на біржі цінних паперів.» (1).

Використання порівнянь та гіпербол акцентує увагу на швидкоплинності життя: «Кожна хвилинка здавалася вічністю» (1), «Все стало схожим на мить.» (1), «more than three days ... felt like three weeks» (1), «every additional hour [of life] felt unreasonable and unnecessary.» (1).

Можна також зауважити використання опозиції *yesterday – today*. Проте, слід звернути увагу, що тут немає згадки про ще одну ланку *tomorrow*. Більш того, подання абстрактних понять у вигляді парних опозицій *минуле–майбутнє, вчора – завтра* передають невпевненість в завтрашньому дні: «I felt today as if I were standing with one foot stuck in yesterday.» (1), «Take відчуття, що минуле перестало існувати, то був лиш сон. Take відчуття, що майбутнього більше немає.» (1), «Більше немає вчора, більше не буде завтра. Просто доба плюсується до доби.» (1).

Також слід зазначити акцентування уваги саме на даті 24 лютого – початок повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Саме після цієї дати люди описують життя, як новий відлік: «24.02.2022 – це та дата яку не забудуть ніколи, це та дата, яка змінила життя мільйонів за одну мить, це та дата, з якої почала проливатись кров на нашої землі.» (1), «Все стерто і ми застигли, застигли в тому 24-му лютого, коли це все було добре...» (1), «Весна почалась на третій день повномасштабної війни. Таке нині літочислення.» (1), «Як я уявляла мій перший день весни?? Точно не так. Замість того це 6-ий день війни!!» (1).

Тобто, наповнення семантичної сфери ЖИТТЯ/ЧАС виражається переважно через порівняння та протиставлення опозицій, як акцент на розбіжності понять до і після. Також варто зазначити використання метафор та епітетів, рефренів для вербалізації потоку часу з метою підкреслення швидкоплинності людського життя.

Якщо розглядати зв'язок номінації *час* і концепту СМЕРТЬ, можна прослідкувати співвіднесеність з окремою семантичною сферою СМЕРТЬ/ВТРАТА. Іншими словами міркування, про час в контексті смерті завжди зводиться до поняття втрати, кінця життя. Більшість цитат та висловів представлених саме для підсилення поняття *загибелі, згуби, смерті* тощо.

Використання суміжних значень, часткових синонімів та евфемізації показує, що тема смерті до останнього табується, або ж описується

через перебільшення поняття: “...but then she disappeared.” (1), “People disappear there all the time” (1), “They have clearly lost everything” (1).

Наближеною до семантичної сфери ВТРАТА є сфера НЕВІДОМІСТЬ. Варто наголосити, що вербалізатори НЕВІДОМОСТІ використовуються на позначення СМЕРТІ. Проте, як вже було неодноразово згадано, концепт дуже гнучкий тому може набувати нових значень, або ж значення може розширюватися в межах різних концептуальних одиниць. У нашому випадку, концепт ЖИТТЯ набув нового значення, та утворив окреме семантичне поле ЖИТТЯ/НЕВІДОМІСТЬ. Тому можна сказати, що існує дві споріднених за смислами семантичних сфери (ЖИТТЯ/НЕВІДОМІСТЬ та СМЕРТЬ/НЕВІДОМІСТЬ), кожна з яких має переважно негативну конотацію: «Щодня ти думаєш про те, останній це твій день чи все ж таки ні.» (1).

Якщо згрупувати усі вище проаналізовані твердження, можна зробити висновок, що ЖИТТЯ уподібнюється «*gri, новій реальності*», де в людини є лише одне життя, час її проходження постійно змінюються, а головна ціль – вижити. Тому можна утворити семантичні сфери ЖИТТЯ/ГРА та ЖИТТЯ/ВИЖИВАННЯ.

Знову ж таки з’являється використання порівнянь для опису картини того, що життя змінилось та підкреслює почуття безвихідності: «*a new narrative about our shared reality*» (1), «*It’s like in the movies...*» (1), «*Як мені без всепоглинаючої ненависті звикнути, що наше життя тепер якийсь довбаний морський бій? А5, А6 – мимо. С2, С3 – ранили. Д3, Д4... – смерть.*» (1), «*Тепер повсякденний розмірений спосіб життя перетворився на гру на виживання.*» (1), «*У мене нових звичок не з’явилося, з’явилась нова навичка – виживання... ні хвилини немає спокою за життя і здоров’я себе і своїх близьких, в якій би точці України вони не були.*» (1).

Уявлення про концепт трансформувалося в щось звичне і тому це можна концептуалізувати у групу текстових номінацій з семантикою СМЕРТЬ/СТАТИСТИКА: «*Сотий мертвий, вже просто рахується. Перший мертвий – був трагедією.*» (1), «*Тепер смерть не виглядає абсурдною, чи шокованою. Смерть тепер сумна статистика.*» (1), «*[смерть] ми сприймали як статистику.*» (1).

Використання порівнянь та перебільшень, наштовхує нас на думку, що смерть тепер звична річ, частина рутини і повсякденного життя. Розвиток такої думки також можна прослідкувати

в наступних виразах та реченнях: «*Не було жодного дня, коли я не прощався з життям.*» (1), «*Наступає ніч і кожен починає вслухатися у темряву... Здається що звідти на тебе будь якої хвилини може прилетіти щось, що обірве твоє життя. ... Але і до цього звикаєш.*» (1), “...people die every day” (1).

Акцентне виділення часу та його підкреслення, а також використання фразеологізмів, може свідчити про пристосування людей до небезпеки та смерті: «*and decided to accept her own death*» (1), «*Тоді я переосмислила суть смерті, точніше її причину. Я перестала боятися прильоту снаряду прямо в голову, адже це швидко. А ось померти з голоду в облозі міста – інша річ.*» (1), «*Мені страшно від того, що звістка про смерть не шокує. Мені страшно від того, що фото мертвих вулиць не спонукає відвести очі. Мені страшно від того, що мертво тіло не викликає біль.*» (1).

В наступних прикладах з метою підсилення поняття використовуються порівняння. Особливістю таких текстових вербалізаторів є еліптичність конструкцій та використання повторів, що поступово формують емоційний фон розповіді: “*We’ve seen people cooking meals right next to graves—one for an adult and one for a child.*” (1), “*There were a lot of corpses in the city: at bus stops, on benches. They would be wrapped in blankets and taken out.*” (1), «*Багато було трунів на вулицях.*» (1). Опис в одному реченні буденного ритуалу та сакральних образів використовується з метою продемонструвати те, що поховання людей стало такою ж рутинною як і приготування їжі чи поїздка на автобусі. Про це яскраво свідчить використання градації *in the city: at bus stops, on benches*.

Трансформація і розширення значення концепту СМЕРТЬ дозволяє нам краще зрозуміти чим зумовлене роздвоєння уявлення людей про концепт ЖИТТЯ. Травматичний досвід повномасштабного вторгнення 24 лютого заставив людей поділити своє життя на до та після. Яскравими прикладами слугують нижче наведені вирази та речення: «*Минуло два тиждні війни, а я вже не вірю, що колись було інше життя*» (1), «*В одній із них жінка поховала свою дочку просто у дворі. Я впізнала її на фото в новинах. Десь у іншому житті...*» (1), «*Думаю про те, що від моєї вулиці вдома майже нічого не залишилось і кожного дня згадую своє попереднє життя, де комфорт мав дуже велике значення.*» (1), “*The room I grew up in no longer corresponds to the life I lead – the life that is unfolding outside the*

window.” (1), “former life has been cut short... [life] starts from the beginning” (1).

Активно вживаються прикметники *минуле, попереднє, інше* разом з іменником *життя*. Тобто, можна припустити, що тепер більшість людей змушені залишити все, що мають і все, що надбали і “переродитися”, почавши жити з нуля. Як підтвердження цього можна навести наступні цитати: “It will never be like it was before. It probably shouldn't be.” (1), “Life will never be the same again!” (1), “We had left our entire lives behind us in a matter of minutes; our apartment, our house near Kyiv that we had spent so long saving up for, our jobs, everything.” (1).

Варто підкреслити, що «важливе місце серед фігур мови займають тропи – метафора, персоніфікація, алегорія, метонімія, синекдоха, алюзія» [7], які збагачують мову і надають розповідям емоційного підсилення чи емоційної напруги. Приклади цих засобів можна також побачити в наступних висловах: «Помер навіть вітер.» (1) де персоніфікація явища вказує на атмосферу життя під час війни; «Таке життя нагадує свічку... Будь-яка вібрація чи вітерець і настане нітьма.» (1) де використання метафори акцентує на «крихкості» життя, а лексему *смерть* замінено суміжним поняттям *нітьма*, що вказує на табування цього явища свідомістю людини; «Buchta is drowning in blood.» (1) де метонімія підкреслює всю трагічність, узагальнює і робить масштабним в своєму розумінні сказане.

Можна також прослідкувати використання алюзії на вторгнення російських військ, яке почалося о 5 ранку 24-го лютого: «Як я маю переконати дитину, що її життя чогось варте для всіх цих поважних і глибоко стурбованих людей у костюмах? Як я її переконаю, якщо далі їй все одно жити в світі, де на тебе просто так в будь-який момент (а зазвичай о п'ятій ранку) можуть скинути ракету» (1) та порівняння, як елементу акцентування уваги:

«Шановна мила іноземко, вам коли-небудь хотілося розбити телефон від заблурених фейсбуком картинок і підпису «потенційно небезпечний контент»?... Але цей небезпечний контент дуже реальний для нас в Україні. Бо цей контент і є наше життя сьогодні».

Висновки. Варто постулювати, що у процесі аналізу «Щоденників війни» було отримано нові данні про розширення значень концептуальних одиниць бінарної опозиції ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, проаналізовано можливі способи їх вербалізації. В більшості випадків концепт ЖИТТЯ набув негативної конотації в деяких семантичних сферах, а концепт СМЕРТЬ описується в мові у вигляді евфемізмів. Також було виявлено широке використання стилістичних засобів – метафори, антитези, порівняння, стилістичної атракції, метонімії, перебільшення, лексичних повторів тощо. **Перспективним** вважаємо дослідження концептуальних утворень, представлених у «Щоденниках війни» в контексті перекладу.

Список літератури:

1. Бінарна опозиція // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Бінарна опозиція](https://vue.gov.ua/Бінарна_опозиція) (дата звернення: 16.05.2023).
2. Кожушко І. А. Концептуальні опозиції здоров'я – хвороба, життя – смерть як засіб метафоризації мовного образу мобільного телефону. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIII, ч. 3.
3. Мартінек С. Опозиційна метафора LIGHT/DARK за результатами асоціативного експерименту. Актуальні питання іноземної філології. 2019.
4. Пархоменко Н. О. Концепт «бідність» в німецькій фразеологічній картині світу : магістерська дисертація. Київ, 2019. 117 с., с. 13.
5. Приходченко О. О. Репрезентація опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ іконічними знаками-діаграмами (на матеріалі готичних романів про вампірів). Львівський філологічний часопис. 2019. № 5. С. 122–123.
6. Публічний електронний словник української мови. UKPLIT.ORG. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk> (дата звернення: 16.05.2022).
7. Чорнойван Н. В. Лексико-семантичні особливості промов американських політичних діячів XX–XXI століть. Київ, 2021. 29 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Війна. Історії з України. URL: <https://www.warstoriesukraine.com/> (дата звернення: 16.05.2023).

Palchevska O. S., Shostak V. R. THE OPPOSITION OF LIFE/DEATH IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES (BASED ON “WAR DIARIES”)

The research is devoted to the representation of the binary opposition LIFE-DEATH in the stories of people who witnessed the war. The paper highlights current trends in the study of the concepts of LIFE and DEATH, and reveals the specifics of their transformation and perception in individual and collective consciousness. The object of the study is the fragments represented by the conceptual opposition of LIFE-DEATH. The article briefly presents the theoretical material on the definition of the concept, binary opposition, linguistic and conceptual worldviews. For a more detailed analysis of the content and expansion of concepts, they were divided into the following semantic fields: LIFE-TIME, where the largest number of comparisons, hyperbole, and contrasts (“yesterday – today”, “future – past”) were analyzed; DEATH-LOSS, where quasi-synonyms and euphemisms play an important role in the representation of this semantic field, as emphasizing the taboo of a certain topic; LIFE-UNKNOWN/ DEATH-UNKNOWN, LIFE-GAME-SURVIVAL, which is mainly expressed by the use of negative epithets and comparisons; The semantic field DEATH-STATISTICS is filled with hyperbole and metonymy. The content of the concept LIFE is usually correlated with the concepts of eternity, time, action, happiness, movement, light, heat, etc. In contrast, the concept of DEATH is associated with the concepts of darkness, cold, stench, chaos, pain, etc. This analysis shows that the opposition LIFE-DEATH has acquired new meanings and expanded its connotations, as the content of the concepts has been transformed and received a new range of concepts (such as survival, game, statistics, givenness, uncertainty, etc.; movie, new reality, narrative, etc.). As a result of the work, the identification of the use of stylistic means, such as metaphor, antithesis, comparison, stylistic attractions (quasi-synonyms/adjacent meanings), metonymy, exaggeration (hyperbole), lexical repetition, indicates the expansion and transformation of the binary opposition LIFE-DEATH and the acquisition of new connotations.

Key words: *concept, binary opposition, comparison, metaphor, quasi-synonyms.*